

Kozmopolitska čitanja

Stijn Vervaet, Univerzitet u Oslu

Ugrešić, Hemon i paradoksi književnog kosmopolitizma: ili kako otvoriti postjugoslavenske književnosti ka svijetu u eri globalizacije

Sažetak

U poređenju s bogatom jugoslavenskom kulturom, postjugoslavenska književnost često se doima kao potpuno provincijalna. U ovom radu se na primjeru književnog djela Dubravke Ugrešić i Aleksandra Hemona ispituje mogućnost čitanja postjugoslavenske književnosti kao “kozmopolitske književnosti.” U radu se tvrdi da oba autora doprinose otvaranju (post)jugoslavenske književnosti ka svijetu u dvostrukom smislu. Njihov rad ne samo što smješta životne priče iz bivše jugoslavije na mapu svijeta već i dekonstruira mnoge stereotipne predstave sa zapada o regionu. Pored toga, njihovo djelo pomoću široke mreže intertekstualnih referenci upisuje književno i kulturno nasljeđe bivše Jugoslavije u imaginarni prostor svjetske književnosti, na taj način ponovo prisvajajući zajednički jugoslavenski kulturni prostor.

Ključne reči: postjugoslavenska književnost, transnacionalna književnost, Dubravka Ugrešić, Aleksandar Hemon, kosmopolitizam, globalizacija, intertekstualnost, kulturno pamćenje

novi

Kozmopolitska čitanja

Uvod

U radu napisanom 2008. za simpozij o (post)jugoslavenskoj književnosti i kulturi, Zoran Milutinović nas podsjeća da je jedna od posljedica nasilnog raspada jugoslavije gubitak “nadnacionalnog, zajedničkog kulturnog sloja u kojem su sudjelovali svi Jugoslaveni” (2013: 75). Milutinović navodi da je “zajednički kulturni prostor ojačao jugoslavenske kulture prvenstveno zbog brojnosti publike, bogatstva kulturnih resursa različitih [nacionalnih, sV] skupina i zajedničkog prostora za dijalog i natjecanje – lišenog opasnosti od zagušivanja ili dominacije” (2013: 82).¹ Milutinović tvrdi da je ta zajednička kultura ublažavala oštru konkureniju u “svjetskoj književnoj republici”, to jest, funkcionirala kao posrednik između perifernih južnoslavenskih nacionalnih kultura s jedne strane i centra/ centara globalne književne scene s druge strane. Nadalje tvrdi da gubitak ove zajedničke kulture u velikoj mjeri objašnjava “očiti provincijalizam, te intelektualno i kreativno si- romaćstvo svih postjugoslavenskih kultura” (Milutinović 2013: 82). teško je ne složiti se s milutinovićem: napravimo li usporedbu sa socijalističkom Jugoslavijom, ocigledno je da postjugoslavenski pisci i umjetnici imaju daleko ograničeniju publiku i lokalne kulturne resurse na raspolaganju. Njihova nacionalna publika, kao i interakcija i dijalog sa susjednim južnoslavenskim kulturnim akterima čini samo dio onoga što je jugoslavenski književni i kulturni krug nekada nudio. Osim toga, nacionalistički prizvuk savremene književne produkcije ne samo da je ograđuje od njenih južnoslavenskih susjeda već i otežava njenu međunarodnu recepciju.² Na međunarodnom tržištu knjiga, kao što je Andrea Pisac pokazala, autori s područja bivše jugoslavije koji se uspiju izboriti da se

¹ Pojam “kulturni resursi” Milutinović preuzima iz djela Pascale Casanove-e *World Republic of Letters* ([1999] 2004).

² Važno je imati na umu, kao što je Milutinović istakao, da je nacionalizam u zemljama bivše Jugoslavije te, moglo bi se dodati, velikog dijela savremene (institucionalno podržavane) kulturne produkcije i “uzrok i posljedica raspada [zemlje]: ne samo da se stalno održava i da su ga potakle novonastale države već je garantirano i da će se zadržati zbog nekoherentnih i ad hoc rješenja koja je ‘međunarodna zajednica’ smislila za identične probleme u Hrvatskoj, makedoniji, Srbiji, Kosovu te Bosni i Hercegovini” (82).

njihovo djelo prevede, u pravilu su tretirani kao “potrošna egzotika”, to jest, ne kao svjetska književnost nego kao “svjetska muzika” u smislu “nezapadne muzike.” U isto vrijeme, od njih se očekuje da igraju ambasadorske uloge, to jest, da “predstavljaju svoju kulturu u cjelini”, da pišu o “politickim pitanjima”, te da izraze “liberalno-demokratske poglede” zapadnih zemalja koje su ih ugostile (pisac 2010: 238).

Međutim, da li to znači da je zajednička jugoslavenska kultura potpuno izgubljena? Dok Milutinovićeva dijagnoza svakako stoji u pogledu institucionalnih mehanizama (koji su sada zaista nacionalističkog duha i provincijalnih pogleda – sasvim u skladu s politikama novih nacionalnih država) ili većeg dijela kulturne i književne produkcije u državama bivše jugoslavije, te dok sociološka analiza Andree Pisac empirijskim dokazima podupire mnoge njegove pesimistične tvrdnje, ja bih sugerirao da još uvijek postoji nešto što bi se moglo nazvati zajedničkom postjugoslavenskom književnošću i kulturom koja je po prirodi zaista transnacionalna, ali za razliku od jugoslavenske književnosti i kulture funkcioniра u potpuno različitom, globalnom kontekstu.

U ovom tekstu ču se baviti radom Dubravke Ugrešić i Aleksandra Hemona koji će mi poslužiti kao primjeri autora iz bivše jugoslavije čiji je rad uspio da prevaziđe “ocigledan provincijalizam” zbog kojeg Milutinović s pravom žali. Njihov rad nam može dati predodžbu kako se postjugoslavenska književnost – unatoč nedostatku institucionalne podrške i nestanku “branika” zajedničke jugoslavenske kulture kao posrednika između nacionalne i međunarodne književne scene – uključuje u transnacionalni kulturni i književni prostor; može nam pružiti vrijedne uvide o prirodi i funkcioniranju globalne književne scene i dati nam više konkretnih ideja o tome kako bi “kosmopolitska postjugoslavenska književnost” mogla izgledati. Prema mom mišljenju, Ugrešić i Hemon bi se trebali razmatrati kao pisci kosmopolitske orijentacije,

ne (samo) zato što su se uspješno prilagodili zahtjevima globalnog tržišta u smislu pronalaženja “strategija” da “ostanu relevantni nakon komunizma” (Wachtel 2006) već i stoga što njihov rad doprinosi otvaranju (post)jugoslavenske književnosti ka svijetu (Kadir 2004). Nastojat će pokazati da Ugrešić i Hemon, stavljajući životne price iz bivše jugoslavije na mapu svijeta, podrivaju stereotipni pogled na regiju, te da kroz bogatu mrežu intertekstualnih referenci, upisuju jugoslavensku književnost i kulturu u veću cjelinu svjetske književnosti. Pri tome, oni u isto vrijeme provincijaliziraju globalni književni prostor i kosmopolitiziraju lokalne (post)jugoslavenske kulture.

Otvoranje (post)jugoslavenske fikcije ka svijetu

Premda ih oboje tretiram kao transnacionalne pisce, njihov pristup i stav o globalnom književnom tržištu je vrlo različit, ponajviše stoga što Hemon piše na engleskom, a Ugrešić na hrvatskom jeziku.³ U nekim od svojih eseja u knjizi *Europa u sepiji* (2013), Ugrešić detaljno raspravlja o posljedicama pisanja na “manjinskom jeziku”, pokazujući rastuću ogorčenost, ponekad čak i cinizam, u vezi sa odnosima između centra i periferije na globalnom tržištu knjiga danas. Osim toga, ona sarkastično piše o egzotizirajućem pogledu mnogih zapadnih izdavača, kriticara i čitatelja, do te mjere da se neki od njenih eseja mogu čitati kao nedvosmislena beletristička ilustracija socioloških tvrdnji Andree Pisac, s tim što na popis potonje dodaju još i pitanje rodne nejednakosti. Nadalje, Ugrešić se pozicionira izričito kao anacionalni pisac, naglasivši da ona živi u “književnoj out of nation zoni” (2013), te tvrdi da je i njen bivši ali i sadašnji

³ Pored Hemona, mogli bismo spomenuti nekoliko drugih postjugoslavenskih autora koji su umjesto ma- ternjeg bosanskog/hrvatskog/srpskog izabrali (ili bolje rečeno, kojima su okolnosti često nevoljnih migracija nametnule takav izbor) veći jezik kao književni idiom: poput Hemona, Ismet Prcić se odlučio za engleski, a autori kao što su Saša Stanišić i Marica Bodrožić pišu na njemackom.

književni milje smatra strancem.⁴ Zasigurno, Ugrešić čini i više od kritike neoliberalnih uvjeta na globalnom tržištu knjiga s jedne strane, te od kritike nacionalizma bivših jugoslavenskih država, s druge strane.

Postjugoslavenska književnost, samim tim, ima složeniji odnos kako prema procesima globalizacije, tako i prema svijetu/svjetovima na kojima se gradi. nije nevažno istaći da nas Eric Hayot podsjeća da je globalizacija proces, transformacija “koja djeluje na nas”, dok je svijet u suštini mjesto, “geografsko jedinstvo, organska cjelina, okvir za kosmopolitizam” (2011: 227).

Razmatrajući prijedlog Djalala Kadira da se imenica “svijet” koristi kao glagol (2004)⁵ Hayot piše:

Ako otvaranje ka svijetu (*worlding*) označava proces, to bi onda bio proces orijentacije i podešavanja; otvoriti ka svijetu (osobu ili mjesto) zna- čilo bi smjestiti ih “kakvi jesu” u odnos prema cjelini, a cjelinu posmatrati kao onu koja ih “privremeno” uključuje. Otvaranje ka svijetu je gesturalno; to je stav kojim se pojedinac simetrično prilagođava vlastitom uključivanju u cjelinu koja mu ne pripada. Otvaranje ka svijetu kreira nove svjetove zato što nagovještava odnos dijela prema cjelini, ali i zato što u tom nagovještaju zamišlja (ili ponovo stvara) cjelinu koja se otvara prema dijelu. Cjelina niti prethodi dijelu niti ga slijedi (2013: 228).

⁴ Nije nevažno spomenuti da je Ugrešić, osim što nastavlja pisati na hrvatskom, nekoliko posljednjih knjiga objavila u Beogradu, kao da još uvjek postoji kulturni obrazac koji Milutinović opisuje kao tipičan za zajedničke jugoslavenske kulture, a prema kojem je bilo sasvim normalno da slovenački glumac nekoliko puta sedmično leti u Beograd da učestvuje u pozorišnoj predstavi. Ako bismo ovu ideju malo dalje razmatrali, mogli bismo čak tvrditi da Ugrešić nije postjugoslavenska autorica – termin od kojeg ona zapravo zazire – već jedna od rijetkih preostalih istinskih jugoslavenskih pisaca.

⁵ Kako piše Kadir, ako koristimo riječ svijet kao glagol i “globalizaciju ne razumijevamo kao sveobuhvatnu silu već kao omeđavanje”, onda bi “otvarati ka svijetu (to world) i globalizirati [...] trebalo raščlaniti u svjetlu njihove agensnosti i trpnosti”. Osim toga, “književnost [...] je sama po sebi rezultat kulturne prakse, a otvaranje književnosti ka svijetu znači dati joj određenu povijesnu podlogu. Globalizacija je proces koji veže sferu djelovanja po obodu koji opisuje. U slučaju književnosti, javlja se neodgodivo pitanje, ko provodi njeni otvaranje ka svijetu i zašto?” (2004: 2)

U skladu s Hayotovim promišljanjima, Ugrešićkino i Hemonovo “otvaranje ka svijetu” u (post)jugoslavenskoj književnosti/kulturi može se razumjeti u dvostrukom smislu – kao otvaranje autora ka svijetu, ali i otvaranje svijeta ka autorima/za autore. Smještajući (post) jugoslavensku književnost i kulturu u odnos prema globalnoj kulturi, njihovi romani i eseji otvaraju (“ka svijetu”) jugoslavensku kulturu široj publici, te je, određujući njen odnos prema cjelini, čine kosmopolitskom. Istovremeno, njihov rad decentrira (“otvara ka svijetu”) (zapadnjacku) percepciju o tome kako “globalni” svijet izgleda, te na taj način i provincijalizira ovu percepciju, (ponovo) podešavajući cjelinu. Shvaćena u ovom smislu, praksa “otvaranja književnosti ka svijetu” (“worlding literature”) u biti predstavlja transnacionalnu gestu.

Mads Rosendahl Omsen (2008) sugerirao je da postoje dvije kategorije pisanja koje se mogu posmatrati kao suštinski transnacionalne: migrantska književnost i književnost Holokausta. Šire gledajući, mogli bismo reći da transnacionalnu književnost danas karakteriziraju teme izmještenosti i traume – dva tropa koji igraju ključnu ulogu u Ugrešićkinom i Hemonovom opusu. Iskustvo izmještenosti inherentan je dio Ugrešićkinog i Hemonovog života, te ponavljana tema njihovih radova.⁶ Velik broj radova Dubravke Ugrešić, nastalih poslije 1990, ali i Hemonova prozna fikcija mogu se čitati kao književnost egzila i izmještenosti koja mapira transnacionalnu topografiju; u mnogim od njihovih romana⁶ i kratkih priča, (pseudo-autobiografski) narator ili glavni likovi su migranti iz bivše Jugoslavije koji pokušavaju naći svoje mjesto u zapadnoj Evropi ili u SAD-u, a koji se u isto vrijeme moraju nositi s (traumatskim) sjećanjima u vezi s nasilnim raspadom jugoslavije. Njihov susret sa “zapadom”, međutim, nije predstavljen kao nedvosmisленo spasenje siromašnih istočnih Evropljana u svijetu liberalne demokratije, već kao sukob

⁶ Rođenjem Bosanac, Hemon piše na engleskom i živi u Chicagu, dok je 1993. godine Ugrešić odlučila napustiti mladu Hrvatsku nacionalnu državu zbog uskogrudnog nacionalizma, i taj ju je put, preko posredničkih stanica u Berlinu i SAD-u, odveo u Amsterdam.

sa zapadnjackim stereotipnim idejama o “istocnoj Evropi” i Balkanu.

Ugrešićina i Hemonova fikcija ne samo da dekonstruira stereotipe o bivšoj jugoslaviji, već podriva i samodopadljivu sliku zapada kao sjedišta “univerzalnih vrijednosti”, te potkopava prepostavljenu izravnu vezu između ekonomske i kulturne superiornosti.

Naprimjer, u romanu Dubravke Ugrešić *Ministarstvo boli* (2004) izbjeglice iz bivše jugoslavije saznaju da je lakše dobiti dozvolu boravka u nizozemskoj kada se tvrdi da je neko u svojoj zemlji porijekla bio maltretiran zbog homoseksualne orijentacije, nego kada je neko bio žrtva masovnih silovanja tokom rata. To potiče glavnu junakinju, Tanju, književnu znanstvenicu iz zagreba, na razmišljanje o licemjernim dvostrukim standardima nizozemske vlade u odnosu prema izbjeglicama i tražiteljima azila, te stigmatizirajućem diskursu balkanizacije koji prožima nizozemsku štampu, a koji njeni sunarodnjaci smatraju vrlo uvredljivim. Usprkos tome, ona je i dalje kritički nastrojena prema stereotipima koje njezini sunarodnjaci, bivši jugoslaveni, imaju o “Nizozemcima” ili “Nijemcima” (vidi Williams 2013: 100-101). Na sličan način, Hemonova knjiga priповједaka *Pitanje Bruna*, te roman *Covjek bez prošlosti* preokreću američke stereotipe o istočnoj Evropi i jugoslaviji. U *Pitanju Bruna* se, naprimjer, opisuje susret između Johna Miliusa i Proneka pri čemu se pronek pojavljuje kao “pismen mladić, a Milius kao kretenski razbojnik” (Matthes & Williams 2013: 30).

Osim činjenice da njihov rad dekonstruira i povremeno preokreće zapadnjacke stereotipe o bivšoj jugoslaviji – koji u određenoj mjeri stvaraju ktivne svjetove koji potiču međusobno razumijevanje – jedna stvar je jasna: ex-jugoslavenski likovi koji nastanjuju njihovu kćiju nisu siromašni ili primitivni stanovnici istočne Evrope, odrasli u totalitarnim uvjetima bez dodira s demokratijom u bilo kojem njezinom obliku ili pak sa zapadnjackom (popularnom) kulturom. Štaviše, njihovi romani i kratke priče izričito povezuju kulturalnu prtljagu protagonista s njihovom mladošću u socijalističkoj jugoslaviji, koja je, u

usporedbi s drugim zemljama istočne Evrope, imala prilično liberalan režim i plodan kulturni život.

Upravo tu bogatu književnu i kulturnu ostavštinu bivše jugoslavije, kroz razgranatu mrežu intertekstualnih referenci i aluzija, Hemon i Ugrešić (ponovo) upisuju u imaginarni kulturni prostor svjetske književnosti. na taj način, oni ponovno polažu pravo na zajednički jugoslavenski kulturni prostor koji je bio nepovratno izgubljen raspadom države. U tom smislu, postjugoslavenska kcija koju ispisuju Dubravka Ugrešić i Aleksandar Hemon se može vidjeti kao čin oplakivanja, suočavanja s gubitkom nadnacionalnog jugoslavenskog prostora i kulture. nije slučajnost, kao što je i Renate Lachmann istakla, da i *ars memoriae* starih Grka (prema legendi o simonidu) svoje korijene ima u žalovanju:

Na početku procesa sjećanja umjetnost nastoji transformirati žalovanje u tehniku. pronalazak slika liječi ono što je uništeno: umjetnost sjećanja vraća oblik osakaćenim žrtvama i čini ih prepoznatljivim uspostavljući njihovo mjesto u životu Lachmann 2008: 302).

Prvi način žalovanja nalazimo u romanu *Muzej bezuvjetne predaje* Dubravke Ugrešić (1997/2002)⁷ čitano zajedno s lajtmotivom umjetnika koji uključuju smeće u svoja umjetnička djela, pažnja naratora na životne priče ljudi sa zajedničkim životnim iskustvom može se tumaćiti kao način revaloriziranja njihovih iskustava usprkos dominantnom, nacionalističkom horizontu očekivanja novonastalih nacionalnih država, koje kategorički odbacuju bilo koji pozitivan osvrt na jugoslavensko socijalističko razdoblje. Na taj način, Ugrešićkin roman ne samo da spašava (fikcionalizirane) životne priče jugoslavenskih građana od zaborava, već vraća dio vrijednosti za koje su živjeli (usp. Vervaet 2011). s druge strane, Hemonov roman *Projekat Lazarus* (2009)

⁷ Prvi put objavljen 1997. godine na holandskom jeziku, ovaj roman je tek pet godina kasnije objavljen na hrvatskom.

bi se mogao čitati kao knjiga koja brine o povijesnim traumama koje su pod dojmom 11. septembra zaboravljene ili zanemarene, kao što je rat u Bosni 1992-1995., ali i događajima koji su se zbili mnogo ranije, kao što je pogrom nad Židovima Kišinjeva 1903. godine. Ove traumatske povijesti preplicu se s manje vidljivim traumama koje su pretrpjele diskriminirane manjine u zapadnjackom društvu (naprimjer žrtve ksenofobije i antisemitizma početkom dvadesetog stoljeća u Chicagu) ili stanovništvo koje živi u perifernim dijelovima svijeta (naprimjer žrtve postkomunističke tranzicije), a koje je predstavljeno na pozadini snimaka istočnoevropske tuge postkomunističke Ukrajine i moldavije. Hemonov roman se doista može čitati kao kcija koja skreće pažnju na ono što je Terri Tomsky (2011) nazvala “ekonomijom traume”, odnosno globalnom cirkulacijom traumatičnih priča *kao robom*. Ovaj postupak otgovljavanja je inače omogućen i podstaknut medijima koji u velikoj mjeri određuju koje će priče javnost zapamtiti, a koje će odmah zaboraviti.

Drugi nacín žalovanja se može prepoznati u nacínu na koji nam fikcija Dubravke Ugrešić i Aleksandra Hemona pomaže da se sjetimo i ponovno zamislimo izgubljeni svijet zajedničkog jugoslavenskog kulturnog prostora. na formalnoj razini, Hemonov prvijenac *Pitanje Bruna* (2000) je dug Danilu Kišu. mnoge karakteristike Hemonove zbirke pripovjedaka, počevši od žanra historiografske meta kcije, ironičnog naratora koji se pred- stavlja kao pseudo-povjesničar, vode do Kišove *Grobnice za Borisa Davidovića* (1976).⁸ Ugrešićkin *Muzej bezuvjetne predaje* obiluje citatima i referencama iz jugoslavenske i šire istočnoevropske književnosti i kulture počevši od miroslava Krleže i Viktora Šklovskog sve do Danila Kiša, Leonida Šejke, ilje Kabakova i drugih. zapravo, kako je Lachmann istakla, od zacétka *ars*

⁸ Ne slučajno, Wachtel (2006b) uočava “posthumni utjecaj Danila Kiša” kao zajedničku odrednicu postju- goslavenske kcije, potkrepljujući svoju tvrdnju primjerima djela Drage Jancara, Svetislava Basare, Aleksandra Hemona i Muharema Bazdulja.

memoriae u antici, pisci su osvijestili “nemogućnost genetskog nasljeđivanja kulturnog iskustva, te otuda i potrebu za nekim prenositeljem sjećanja (kao svjedok, kao tekst ili kao kibernetički aparat)” (1997: 5). Zastupajući tezu da se “književnost pojavljuje kao mnemonička umjetnost par excellence”, jer “opskrbljuje kulturu sjećanjem te pohranjuje takvo sjećanje” lachmann zatim tvrdi da “intertekstualnost pokazuje proces kojim se kultura kontinuirano preispisuje i retranskribira. Pisanje je istovremeno i čin sjećanja i nova interpretacija (knjige) kulture” (Lachmann 1997: 15-16). Ugrešićkina i Hemonova intertekstualna referiranja na važne jugoslavenske ili druge istočnoevropske pisce i umjetnike mogla bi se tumačiti ne samo kao pokušaj čuvanja od zaborava već i kao pokušaj ponovnog sticanja izgubljene nadnacionalne jugoslavenske kulture, te ponovne izgradnje transnacionalne jugoslavenske kulturne tradicije u koju s punom svijeću upisuju svoje djelo.

Zaključak: Ka kosmopolitskoj zajednici čitatelja?

Otvaranjem lokalnoga ka globalnome i decentraliziranjem globalnoga, književnost – a književna imaginacija posebno – pokazuje svoj potencijal za kreiranje svjetova. U tom smislu, romani aAleksandra Hemon i Dubravke Ugrešić mogu pomoći pri konstruiranju zajednice kosmopolitskih čitatelja – transnacionalne, politički svjesne zajednice, koja se, vrlo slično Nancyjevoj “razdjelovljenoj zajednici” [*Communauté désœuvrée*] (1991), ne bi održavala nekom vrstom imaginarnе ili zamišljene suštine niti bi počivala na parohijalnoj (i u vremenu i u prostoru) politici nacionalnog identiteta (vidi i Miller 2011: 3-35). Vjerojatno u tom smislu djela Dubravke Ugrešić i Aleksandra Hemona pomažu u stvaranju “kosmopolitskog suživota” koji je, prema Césaru Domínguezu (2012), karakteristika svjetske književnosti. Kao što je i Hemon kazao: “Knjige otvaraju prostor, javni prostor, u kojem se može pregovarati o istini. [...] treba misliti o fikciji – ne samo o pisanju, već o svim imaginativnim praksama – kao o prostoru gdje se ljudi susreću i razgovaraju o stvarima koje

su bitne za njih” (2002). Možda paradoksalno, djela Ugrešićke i Hemona, između ostalih, otvaraju prostor za javnu raspravu kreativno crpeći iz kulturnih resursa, transnacionalnog nasljeda i kulturnog sjećanja zajedničkog jugoslavenskog prostora za čijim gubitkom Milutinović žali.

LITERATURA

- Domínguez, C. (2012). World literature and cosmopolitanism. U: D’Haen, t., Damrosch, D. i Kadir, D. (eds) *e Routledge Companion to World Literature*. london: Routledge, 242–252.
- Hayot, E. (2012). World literature and globalization. U: D’Haen, t., Damrosch, D. i Kadir, D. (ur.) *e Routledge Companion to World Literature*. london: Routledge, 222–231.
- Hemon, A. (2002). Aleksandar Hemon by Jenifer Berman. interview. *Bomb Magazine* 72. Dostupno na <<http://bombmagazine.org/article/2328/aleksandar-hemon>>
- Kadir, D. (2004). to World, to Globalize – Comparative literature’s Crossroads. *Comparative Literature Studies*, 41.1, 1–9.
- Lachmann, R. (1997). *Memory and literature: Intertextuality in Russian Modernism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kozmopolitska čitanja (2008). Mnemonic and intertextual aspects of literature. U: Erll, a. i nünning, a. (ur.) *Cultural Memory Studies. An Interdisciplinary Handbook*. Berlin, new York: De Gruyter, 301–310. matthes, F., and Williams, D. (2013). Displacement, self-(Re)Construction, and Writing the Bosnian War: Aleksandar Hemon and Saša Stanišić. *Comparative Critical Studies*, 10.1, 27–45.
- Miller, J. H. (2011). *e Con agration of Community: Fiction Before and After Auschwitz*. Chicago: University of Chicago press.
- Milutinović, Z. (2013). What common Yugoslav culture was, and how everybody benefited from it. U: Gorup, R. (ur.) *A After Yugoslavia. e Cultural Spaces of a Vanished Land*. Stanford: Stanford University press, 75–87.

Nancy, J.-L. (1991 [1983]). *e Inoperative Community*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Pisac, A. (2010). *Trusted Tales: Creating Authenticity in Literary Representations from Ex-Yugoslavia*. neobjavljena doktorska disertacija. Goldsmiths, University of London: Goldsmiths Research online. <<http://research.gold.ac.uk/id/eprint/4751>>

Omsen, m. R. (2008). *Mapping World Literature. International Canonization and Transnational Literatures*. London: Continuum.

Tomsky, t. (2011). From Sarajevo to 9/11: Travelling Memory and the Trauma Economy. *Parallax*, 17.4, 49–60.

Ugrešić, D. (2013). *Europa u sepiji*. Beograd: Fabrika knjiga.

Vervaet, s. (2011). Whose museum? Whose History? Whose memories? Remembering in the Work of Dubravka Ugrešić. *Comparative Critical Studies*, 8.2–3, 295–306.

Wachtel, a. (2006a). *Remaining Relevant after Communism: the Role of the Writer in Eastern Europe*. Chicago: University of Chicago press. (2006b).

the legacy of Danilo Kiš in post-Yugoslav literature. *e Slavic and East European Journal*, 50.1, 135–149.

Williams, D. (2013). *Writing Postcommunism: Towards a Literature of the East European Ruins*. Uew York: Palgrave McMillan.

Ugrešić, Hemon, and the Paradoxes of Literary Cosmopolitanism: or How to “World” (post-) Yugoslav Literature in the Age of Globalization

Summary

Compared to Yugoslav culture, post-Yugoslav literature is perceived as utterly provincial by many critics. Using the example of work by Dubravka Ugrešić and Aleksandar Hemon, this paper explores how certain works of post-Yugoslav literature can nevertheless be read as “cosmopolitan literature.” I argue that both authors contribute to the “worlding” of (post-)Yugoslav

literature(s) in a double sense. Dealing with issues of displacement and trauma, their work not only puts life stories from the former Yugoslavia on the map of the world but also deconstructs Western stereotypes about the region. Through a web of intertextual references, their work includes the literary and cultural legacy of the former Yugoslavia in the imaginary space of world literature, thus reclaiming the common Yugoslav cultural space.

Dubravka Ugrešić, Aleksandar Hemon, cosmopolitanism, globalization, intertextuality, cultural memory

Rad je izvorno objavljen na engleskom jeziku.

Vervaet, Stijn (2016). “Ugrešić, Hemon, and the Paradoxes of Literary Cosmopolitanism: or How to “World” (post-)Yugoslav literature in the Age of Globalization.” U: Adrijana Marčetić, Zorica Bečanović Nikolić i Vesna Elez (ur.) *Komparativna književnost: teorija, tumačenja, perspektive*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta, str. 161-169.

Prevod s engleskog jezika Nihada Delibegović Džanić (Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli)